

Migráció a mai Magyarországról

A tanulmányban a legfrissebb információk alapján vázoljuk fel a Magyarországról kiinduló migrációs folyamatokat. Elemzésünk három részre osztható: az első részben a migrációs hajlandóság mértékének alakulását vizsgálva vázoljuk fel a magyarországi migráció múltját és várható trendjét. Az elemzés második részében a migráció jelenlegi és közelmúltbeli, azaz a 2014–2016-os helyzetét elemezzük, a harmadik részben pedig néhány gondolatot fogalmazunk meg a migráció várható alakulásáról és társadalmi összefüggéseiről.

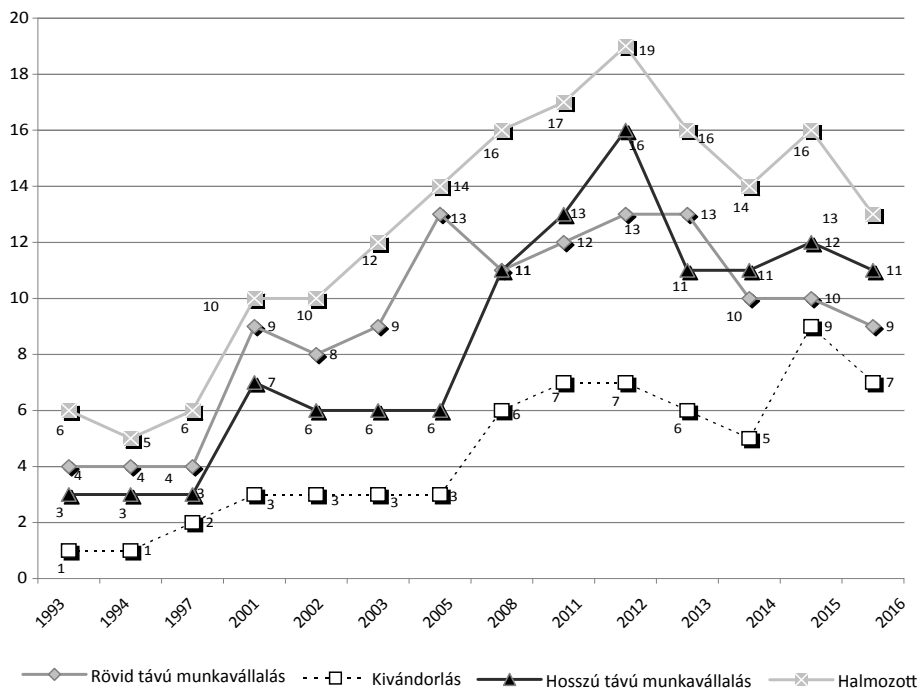
A magyarországi migrációs hajlandóság 1993 és 2016 között

A migrációs hajlandóság (potenciál) a külföldi munkavállalás, illetve a kivándorlás szándékának mértékét mutatja a népességen belül. Munkaerő-piaci szempontból a migrációs potenciál kínálati oldali megközelítésnek tekinthető, s mivel a munkaerő mozgására a kereslet hat erősebben, ezért a migrációs potenciál kutatása a várható mozgások előrejelzésére nem alkalmas (annak mértékét csak erősen alulbecsülve, nem számszerűsíthetően jelzi). A mutatót sokkal inkább tekinthetjük részben a lakosság migrációval kapcsolatos értékrendjét jelző információnak, részben a lakosság közérzetét kifejező indikátornak (Gödri & Feledy 2013).

Az 1. ábrán látható, hogy a magyar lakosság migrációs potenciálja a rövid és a hosszú távú munkavállalást tekintve a kilencvenes évekhez képest a 2000-es évek alatt megnőtt, majd az igen magas 2012. évi érték után 2014-ig csökkent, azóta pedig kis ingadozással a 9–11 százalékos szinten maradt.

A kivándorlást tervezők aránya 2005-ig alig változott, majd 2014-ig 5 és 6 százalék között ingadozott. 2015 áprilisában a kivándorlást tervezők aránya a korábbi kétszerezésére nőtt, majd júliusra kismértékben csökkent, és októberre összességében változatlan maradt. A migrációs hajlandóság halmozott értéke sem változott lényegesen a 2012. évi kiugró érték óta, 2013 és 2016 januárja között 13 és 16 százalék között ingadozott.

Ami az egyes társadalmi csoportok migrációs hajlandóságát illeti, a korábbi kutatások eredményei azt mutatják, hogy ennek értéke ott magasabb az átlagnál, ahol a lehetőségek (fiatalok, emberi és kapcsolati tőkével rendelkezők), illetve a kényszerek (elégedetlenek, pesszimisták, diszkrimináltak) egymást erősítik (Sík & Simonovits 2002; Sík & Örkény 2003).

1. ábra: A magyar lakosság migrációs potenciálja 1993 és 2016 között (%)

Forrás: Sik & Szeitl 2016.¹

Megjegyzés: A három kérdésre (‘Tervezi-e, hogy néhány hétre külföldre megy dolgozni?’ ‘Tervezi-e, hogy néhány hónapra/évre külföldre megy dolgozni?’ ‘Tervezi-e, hogy kivándorol?’) külön-külön választolt a kérdezett. A „halmozott” migrációs hajlandóság a legalább egy kérdésre igennel válaszoló arányán alapul.

A 2015–16-os adatok szerint (Sik & Szeitl 2016)² a migráció mindhárom típusa esetében szignifikánsan növeli a migrációs hajlandóság esélyét, ha a kérdezett fiatal és férfi. Hasonlóan erős (és a migrációs hajlam mindhárom formájára érvényes hatású) egyrészt az internetezés, az ingatlantulajdon, az anyagi helyzet javulásába vetett hit migrációs hajlamot *növelő* ereje, másrészt a nagyvárosi lét, a lakástulajdon, illetve a kormánypárt iránti szimpátia migrációs hajlamot *csökkentő* hatása.

Rövid távú munkavállalásra a budapestiek, a Nyugat-Dunántúl és az Észak-Magyarország régió lakosai, a roma származásúak másoknál hajlamosabbak, míg azok, akik jövedelmeikből csak beosztással képesek megélni, másokhoz képest kevésbé fogékonyak a rövid távú külföldi munkavállalásra.

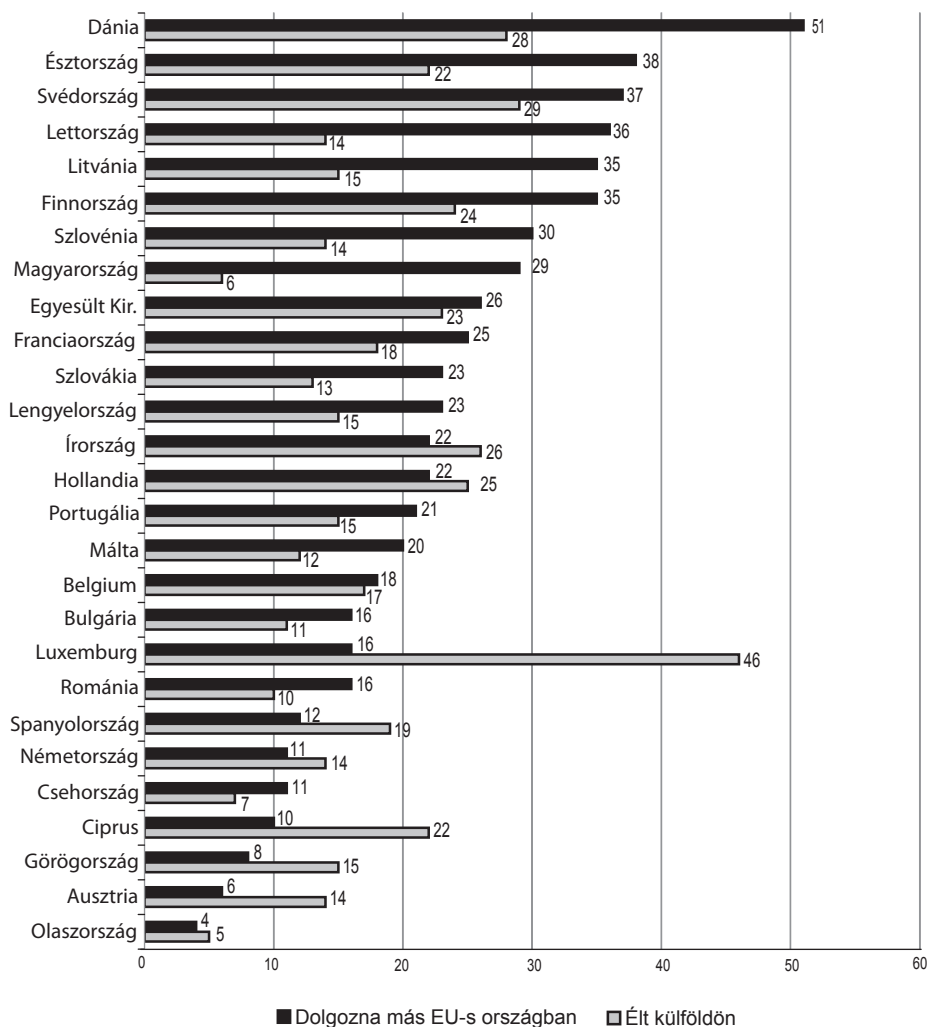
¹ Mindegyik adatfelvétel országos reprezentatív, teljes magyar lakossági vizsgálatot takar, melyet a TÁRKI mindegyik esetben az „Omnibusz” kutatás keretében készített el. A vizsgálatok külön-külön is jól reprezentálják a teljes magyar felnőtt lakosságot nem, kor, iskolai végzettség és település típus szerint.

² A 2015. évi három és a 2016. januári adatfelvétel azonos módszertannal készül, a 18 év feletti felnőtt lakosságot reprezentálja országosan, az elemszám hullámonként körülbelül ezer fő.

A hosszú távú munkavállalás és a kivándorlás tervezése annyiban tér el az eddigiekben kialakuló képtől, hogy a jó anyagi helyzet indikátorai és (a kivándorlás esetében a szakmunkás végzettség) csökkentik a migrációs hajlandóság e típusát.

A többi EU-tagország migrációs hajlandóságához képest a magyarok migrációs potenciálja 2009-ben az EU-28 átlaga (17%) felett volt. A legmagasabb migrációs hajlandóság a skandináv és balti országokra jellemző, Magyarország – Szlovéniával és az Egyesült Királysággal, illetve Franciaországgal együtt – a közepes mértékű migrációs hajlandóságú országok élmezőnyébe tartozott (2. ábra, első oszlop).

2. ábra: A magyarok migrációs hajlandósága és gyakorlata a többi EU-tagországhoz képest, 2009 (%)

Forrás: Geographical and labour market mobility (2009) 32. és 52. oldali ábrák alapján. Az országok a migrációs hajlandóság szerint csökkenő sorrendbe rendezve láthatók.

A migráció mértéke a mai Magyarországon

A 2011 és 2014 között született adatfelvételek összehasonlítása (*Blaskó, Ligeti & Sik 2014*) azt találta, hogy öt adatfelvétel – köztük egy makroszintű (a 2011. évi népszámlálás), több survey (a munkaerő-felvételre alapuló SEEMIG (*Blaskó & Gödri 2016*) és másik három kisebb mintán végzett szociológiai) kutatás – esetében a magyar háztartások tagjainak körülbelül 1-2 százalékát tekinthetjük külföldön tartózkodónak.

A tükörstatisztikákon³ alapuló becslések a survey-adatok alapján történő becslésnél valamivel nagyobb értékeket mutatnak.⁴ A 2011. évi népszámlálás adataiból készült tükörstatisztikák alapján megállapítható, hogy a 2000-es évek előtthöz képest 2001 és 2011 között a Nyugat-Európában élő⁵ kelet-európai emigráns népesség száma gyorsan nőtt, különösen a lengyel és a román népességé, illetve a kibocsátó ország lakosságához képest Romániában, Litvániában, Lettországon és Bulgáriában a legmagasabb a kivándoroltak aránya (rendre a népesség közel 10%-a, 8%-a, illetve 6–6%-a) (*Hárs 2016*). A magyar emigránsok teljes népességhez viszonyított aránya nem éri el a 2 százalékot.

Lényegében hasonló képet kapunk, ha az elvándorlás mértékének alakulását vizsgáljuk, hiszen csak az értékek magasabbak valamivel: a romániai migránsok aránya Románia lakosságának több mint 12 százalékát teszi ki, s hasonlóak az értékek a litvánok és a lettek esetében is, kb. 9 és 8 százalék (*Hárs 2016*). A magyarok esetében a kivándorlók aránya 3 százalék, aminél csak a cseh és a szlovén értékek alacsonyabbak (s a szlovák érték hasonló). Ami a kivándorlás trendjét illeti, a magyar kivándorlók aránya 2006 után kezdett növekedni, s a növekedés üteme 2010 után (az osztrák és a német munkaerőpiac megnyílása után) gyorsult fel.

A legfrissebb adatfelvétel szerint (Tárki Monitor 2014 és 2015, $N = 24\ 183$) a külföldön tanuló és dolgozó migránsok aránya a 15–74 évesek körében 2 százalék.

Ha az összes uniós országhoz képest vizsgáljuk a magyarok korábbi migrációs gyakorlatát, akkor azt látjuk (vö. 2. ábra, második oszlop), hogy a magyaroknak – az olaszokhoz és a csehekhez hasonlóan – elhanyagolható migrációs tapasztalatai vannak,⁶ ám míg az utóbbi országokban a migrációt tervezők aránya is alacsony, Magyarországon viszonylag sokan vannak azok, akik hajlamosak a vándorlásra.

A migránsok társadalmi összetétele

A korábban felsorolt kutatások eredményei alapján (*Blaskó, Ligeti & Sik 2014*) a külföldön élő magyarok társadalmi összetételét a szakirodalomból ismert tendenciák jellemzik:

- ♦ a migránsok körében többen vannak a férfiak, mint a nők;
- ♦ magas a 26–50 évesek aránya;

³ A tükörstatisztika lényege, hogy a migránsok létszámát a célországokban nyilvántartott migránsok számának aggregálása alapján becslik.

⁴ Elsősorban azért, mert a survey-adatokból a külföldön tartózkodók kimaradnak. Róluk az általában a háztartás itthon élő tagja számolt be, már ha vállalkozott erre.

⁵ Az adott országba vándoroltak és az onnan hazatérők egyenlege.

⁶ Mivel migrációs tapasztalata van annak a személynek is, aki külföldön született, ezért ebben az alacsony értékben szerepet játszik a bevándorlás alacsony mértéke.

- a felsőfokú iskolai végzettségük aránya magasabb, míg az alacsonyabb; a végzettségüké alacsonyabb;
- a két legfontosabb célország Németország és az Egyesült Királyság.

A témában született egyik frissebb elemzésben Hárs Ágnes és Simon Dávid (2015) a munkaerő-felmérés nagymintás és hosszú időspanban elérhető adatforrása alapján vizsgálták a külföldön dolgozók társadalmi összetételét. Azt találták, hogy a legjelentősebb hatása a demográfiai tényezők mellett a regionális elhelyezkedésnek és a végzett foglalkozásnak (leginkább a szakmunkát jelentő foglalkozásoknak) van. Emellett a munkaviszony jellege is befolyásolja a külföldi munkavállalás valószínűségét. Az alkalmi munkavégzés egyébként változatlan feltételek mellett a teljes mintában a munkaerő-migráció valószínűségét növeli az alkalmazotti státushoz képest (ennek hatása a 2010–2014 közötti időszakban egyre erősebb). A teljes migránsmintában a háztartásban élő nyugdíjasok és a segélyezettek száma az uniós csatlakozást követően növelte, majd a válság időszakában csökkentette a munkaerő-migráció valószínűségét. A munkaerő-migráció a szakmunkások számára stabil és tartós munkavállalói stratégiát jelentett Ausztriában és Németországban is. Eltért ettől az Egyesült Királyságba irányuló munkavállalás: itt a magasabb iskolai végzettségű munkaerőmigránsok inkább betanított vagy segédmunkát végeztek, így feltételezhetően esetükben jelentős a túlképzettség is (Hárs & Simon 2015).

A 2014-es és 2015-ös évi Tárki Monitor kutatás adatfelvételi technikája lehetőséget ad arra, hogy először egy szélesebb, majd egy szűkített adatbázis segítségével elemezzük a migránsok társadalmi összetételét. Először a két adatfelvétel összes háztartására vonatkozóan mutatjuk be a külföldön dolgozók társadalmi összetételének jellemzőit, majd egy szűkebb adatbázison azokat vizsgáljuk, akik egyénileg is válaszoltak a kérdőívre. A kétféle megközelítés haszna az, hogy míg az előbbi esetben eredményeink – noha csupán a legegyszerűbb demográfiai adatok tekintetében – jól reprezentálják a teljes magyar 15–74 éves lakosságot,⁷ addig az utóbbi esetben több ismérv alapján vizsgálhatjuk a migránsok társadalmát, de ebből a mintából hiányoznak az éppen külföldön tartózkodók, tehát a minta a külföldön dolgozó feltételezett népesség egészére nézve nem reprezentatív.

A külföldön dolgozó háztartástagok társadalmi összetételéről az alábbiakat mondhatjuk el:

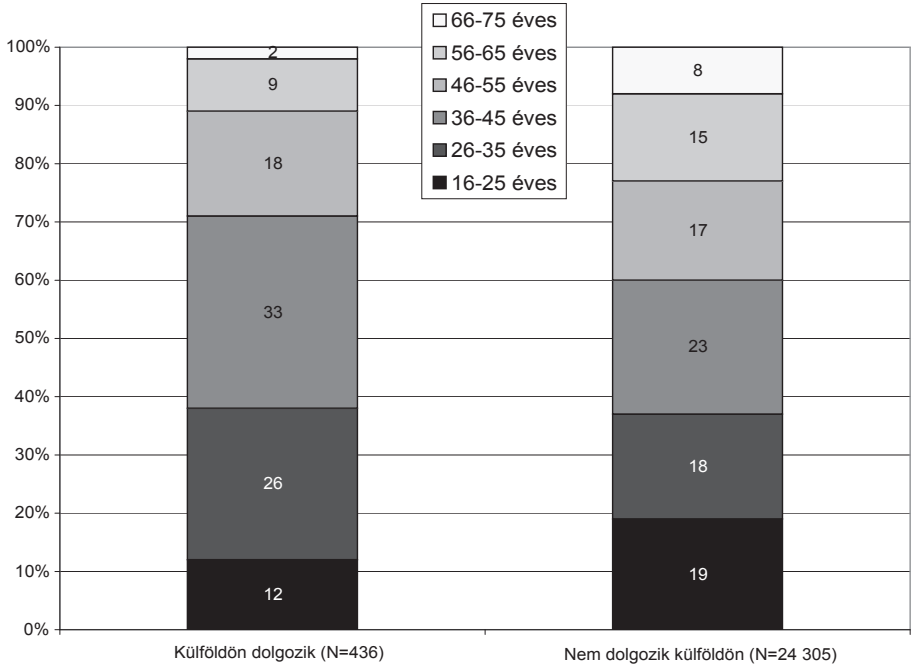
A háztartásfő felmenőinek (szülők) és távolabbi (de a háztartásban élő) rokonainak és testvéreinek körében, illetve a nagyobb (hatfős) és az egyszemélyes háztartásokban élők körében az átlagosnál (2%) magasabb a jelenleg vagy az elmúlt 1 évben külföldön dolgozók aránya.⁸

⁷ Hiszen ebben az esetben olyan külföldön dolgozó háztartástagokat is bevonhattunk az elemzésünkbe, akik jelenleg is külföldön dolgoznak, de velük kapcsolatosan csak olyan (alapvető) adatokat kérdezhettünk a kutatásban részt vevő családtagjaiktól, amikről azt feltételezhetjük, hogy ők is helyesen tudhatják rá a választ. Ez úgy jöhet létre, hogy a vizsgálatba kerülő személyek háztartásuk minden tagjáról nyilatkoznak (felsorolják azokat a személyeket akikkel együtt élnek) és válaszolnak a alapvető demográfiai kérdésekre, mint a háztartástagok neme, kora, munkaerőpiaci státusza, esetleges külföldön tartózkodásuk. A két adatbázis tehát csupán abban különbözik egymástól, hogy a szűkebb esetében a minta maguk a válaszadók, míg a tágabb esetében a teljes háztartás.

⁸ Itt és a továbbiakban is akkor és csak akkor tekintjük egy társadalmi csoportban a migráció esélyét az átlagosnál magasabbnak, amennyiben az adott társadalmi csoporton belül a migránsok aránya a teljes mintán belüli aránytól szignifikánsan eltér.

A teljes lakossághoz képest („Nem dolgozik külföldön”) a külföldön dolgozók aránya a férfiak és a 26–35 évesek körében magas, s ha a külföldön dolgozók korcsoport szerinti teljes megoszlását vizsgáljuk (3. ábra), akkor a 26–45 éves korosztályokban magasabb ez az arány.

3. ábra: A külföldön dolgozók és az itthon élők megoszlása korcsoport szerint (%)

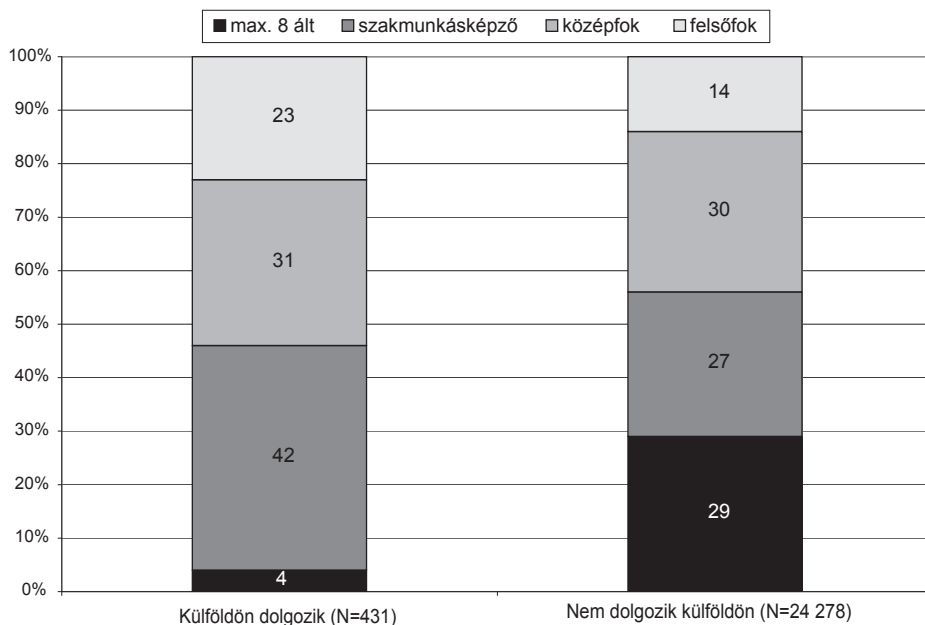

Forrás: Tárki Monitor 2014/2015 egyesített hulláma.

Magas a külföldön dolgozók aránya a szakmunkásképzőt és a felsőfokot végzettek körében, a teljes megoszlást vizsgálva látható, hogy különösen az iskolázatlanok aránya alacsony (4. ábra).

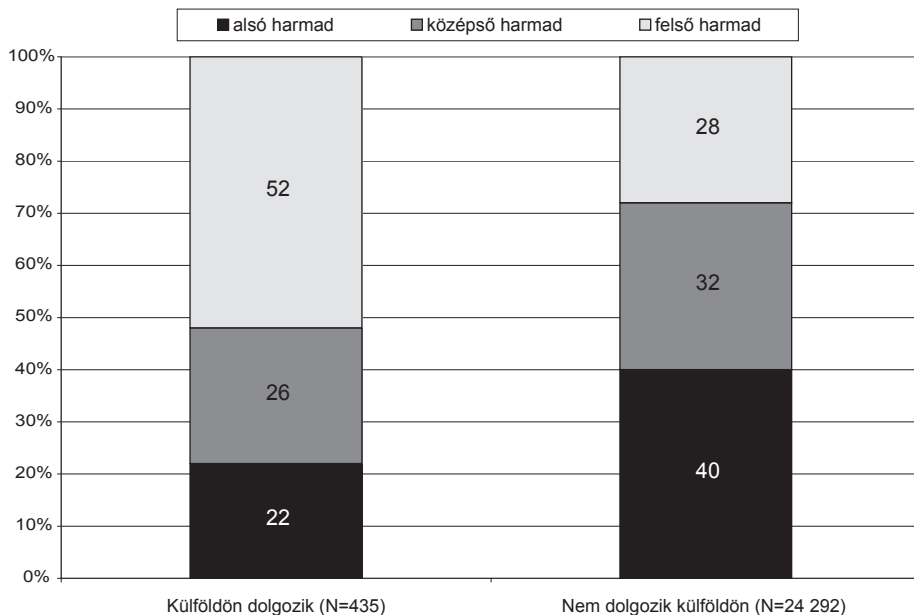
A külföldön dolgozók körében nagyobb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartásokban élők aránya (felső harmad) és jelentősen alacsonyabb (szinte feleannyi) az alsó harmadba tartozóké (5. ábra).

4. ábra: A külföldön dolgozók és az itthon élők megoszlása iskolai végzettség szerint (%)

Forrás: Tárki Monitor 2014/2015 egyesített hulláma.

5. ábra: A külföldön dolgozók és az itthon élők megoszlása az egy főre jutó jövedelmi harmadok szerint (%)

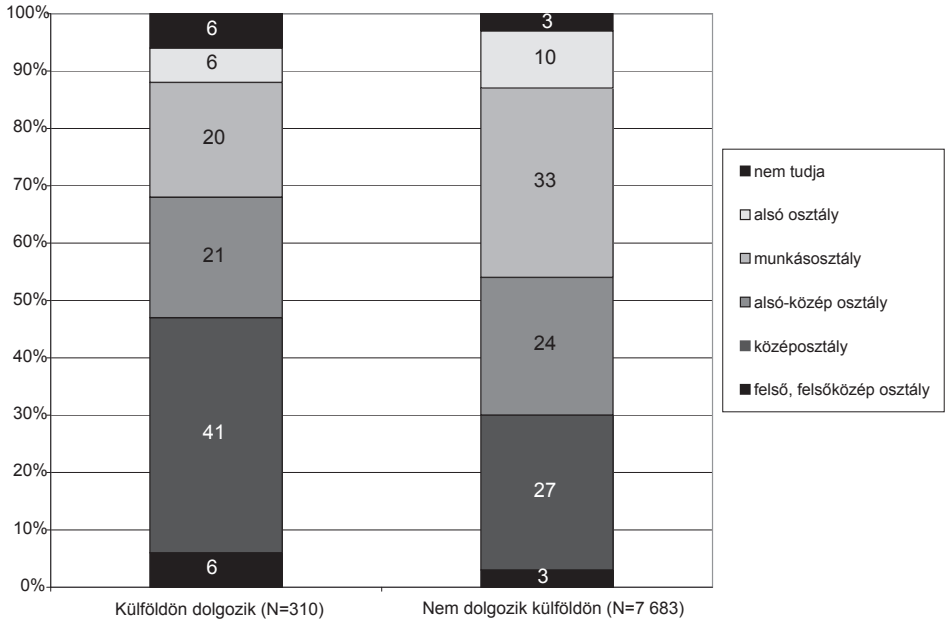

Forrás: Tárki Monitor 2014/2015 egyesített hulláma.

A következőkben a korábban említett szűkebb adatbázis vizsgálatával bővítjük ki a külföldön dolgozók társadalmi összetételének vizsgálatát.

A migránsok között többen vannak azok, akik magasabb társadalmi osztályba (közép- és felső osztály) sorolják magukat, illetve lényegesen kevesebben definiálják helyzetüket a munkásosztály, vagy az alsó osztály tagjaként, mint a teljes mintában (6. ábra).

6. ábra: A külföldön dolgozók és az itthon élők megoszlása osztálytudatosság szerint a szűkített mintán, (%)

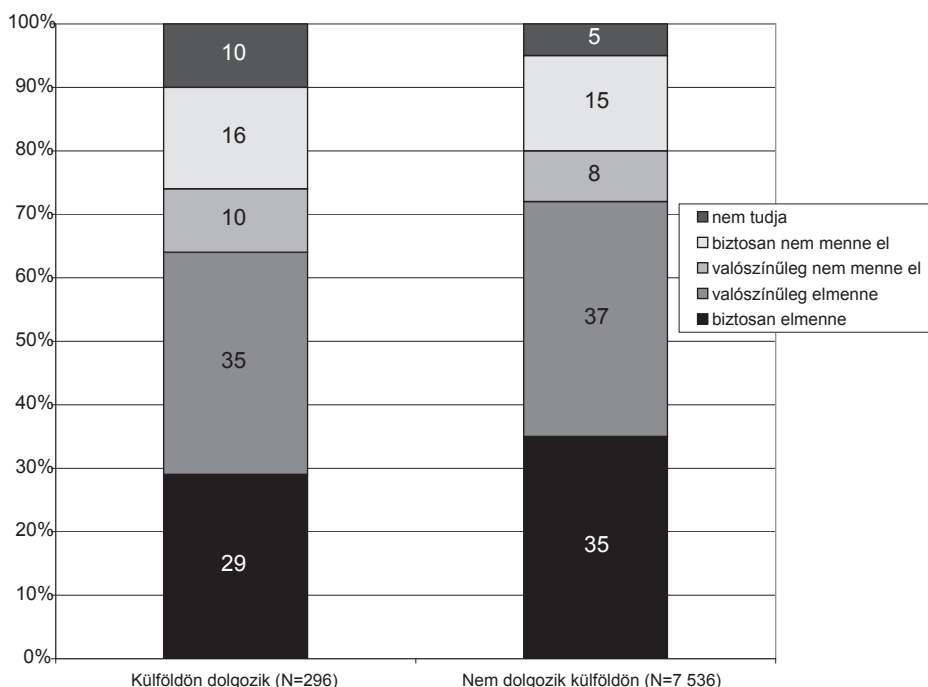
Forrás: Társi Monitor 2014/2015 egyesített hulláma.

A külföldön dolgozók kiegészítő emberi tőkével is jobban vannak ellátva, mint az átlag: jogosítványa 77%-uknak van (a minta 51%-ával szemben), autója 84%-uknak van (a minta 68%-ával szemben), és idegen nyelven beszél 62%-uk (a minta 29%-ával szemben), de kényszereik is nagyobbak (banki hiteltartozása 29%-uknak van (a minta 21%-ával szemben). Kitérnék továbbá, hogy a külföldön dolgozók 84%-ának van autója (a minta 68%-ával szemben), ami leginkább az ingázással lehet összefüggésben.

Politikai magatartásukat tekintve, a külföldön dolgozók körében alacsony a szavazási hajlandóság (7. ábra).

7. ábra: A külföldön dolgozók és az itthon élők megoszlása a szavazáson való hajlandóság szerint (%) a szűkített mintán (N = 97 993, %)

Forrás: Tárki Monitor 2014/2015 egyesített hulláma.

A migráció irányának vizsgálata a 2014-es, 2015-ös Tárki Monitor adatok alapján is megerősíti a korábban ismerteket: a migránsok három legfontosabb célországga Németország, Ausztria és kisebb mértékben Nagy-Britannia: rendre az összes migráns (N = 435) 37, 34 és 9 százaléka.

A Németországban és Ausztriában dolgozók társadalmi összetételét összevetve azt látjuk, hogy mindkét migráns csoport tagjai a nagyobb (öt-hat fős) háztartásokból kerülnek inkább ki (31-31%-uk a minta 25%-ával szemben), ezzel szemben a Nagy Britanniában és az egyéb EU-tagországokban dolgozók kisebb csoportjaiban az egyfős háztartásokból toborozódnak inkább a migránsok. A németországi dolgozók jellemzően szakmunkás végzettségével (63% a minta 42%-ával szemben) ellentétben az ausztriai dolgozók körében a legalább középfokú iskolai végzettség van túlsúlyban (61% a minta 53%-ával szemben),⁹ akik az átlagosnál jobban is keresnek (a legmagasabb jövedelmi harmadba tartozók aránya 58% a minta 52%-ával szemben).¹⁰ Az autóval rendelkezők aránya – az ingázó – ausztriaiak körében szinte teljes körű (94%), ugyanakkor a németországiak esetében csupán 70% (a migráns minta 84%-ához képest).

⁹ A Nagy Britanniában dolgozók túlnyomó többsége (91%) legalább középfokú végzettségű.

¹⁰ S erre szükségük is van, hiszen a banknak tartozók aránya is az átlagosnál magasabb körökben (36% a 31%-kal szemben).

A migrációs **háztartási** szintű elemzésének haszna abban lehet, hogy ez lehetőséget ad a vagyoni és az általános életszínvonal, illetve a migráció közötti összefüggések egyéni szinthez képest alaposabb elemzésére.

A 2014–15-ös egyesített adatbázis alapján a külföldön dolgozó háztartástagot magában foglaló háztartások esetében (3%, $N = 4505$) azt találtuk, hogy az átlagosnál:

- magasabb a külföldön dolgozó háztartástagot magában foglaló háztartások aránya a budapestiek körében,
- magasabb ez az arány az egyfős és a nagyobb (de különösen az 5 és 6 fős), illetve a valamilyen bonyolult összetételt alkotó háztartások esetében. Ezzel szemben alacsony a kétfős (különösen, ha nincs gyerek),¹¹ illetve elhanyagolhatóan kicsi a gyereket egyedül nevelő háztartások körében,
- magasabb a külföldön dolgozó háztartástagot magában foglaló háztartások aránya a legfelső egy főre jutó jövedelemötödbe tartozók esetében, továbbá a banki hitellel, illetve az autóval rendelkezők körében és a tartós fogyasztási eszközökkel jól ellátottak között, illetve azok körében, akik szerint „gondok nélkül élnek” vagy „beosztással jól kijönnek” jövedelmükből vagy évente mennek nyaralni.

Összefoglalás helyett

Az eddigi adatok elemzése alapján elmondható, hogy a migrációt tervezők aránya a '90-es évektől kezdve növekszik, miközben összetétele nem változik. A külföldön dolgozó magyarok arányának növekedéséből, valamint ennek egyre gyorsuló trendjéből pedig arra következtethetünk, hogy Magyarország soha többé nem lesz olyan mértékben zárt világ, mint amilyen korábban volt. Következésképpen olyan politika, amely a migráció megállítását célozza, eleve bukásra van ítélve.

Az előző bekezdésben leírtak súlyát növeli, hogy elemzésünkben ugyan nem foglalkoztunk a külföldi tanulás jelenségével, de könnyen belátható, hogy mindazok a munkaerő-piaci folyamatok és az oktatásban lezajló folyamatok – értelemszerűen ideértve a nemzetközi migrációt is – szorosan összekapcsolódnak.

Leszögezhetjük továbbá azt is, hogy a migráció egyre erősebb politikai és társadalmi reakciókat gerjeszt. Ez annál is inkább így van, s marad is a jövőben, mert mint az empirikus elemzés eredményei mutatták, a migráció esélye azokban a társadalmi csoportokban a legmagasabb, amelyek az ország demográfiai/oktatási/munkaerő-piaci jövőjét leginkább meghatározzák: fiatalok, hajadonok/nőtlenek, férfiak és szakképzettek/iskolázottak.

A migráció hatásairól való közbeszédben elsősorban rejtve az húzódik meg, hogy kinek vagy minek a szempontjából keressük a választ: az egyén vagy a nép (mint képzelt közösség), egy régió, egy szakma vagy az ország és a munkaerőpiac egésze, a munkaadó vagy a munkavállaló, illetve a fogyasztó szempontja az elemzés tárgya. Belátható, hogy a migrációval kapcsolatos gondolkodás, amelyre bármilyen megvalósítható közpolitika építhető, reménytelen, ha csak „nép-nemzeti” vagy „népgazdasági” szinten gondolkodunk a migrációról. Migrációs politika – ha nem csupán pártpolitikai célok érdekében

¹¹ Ezzel szemben, ha a pár a szüleivel él, akkor a külföldön dolgozó háztartástag aránya az átlagnál magasabb.

akarjuk használni – csak fókuszáltan és az egyéni/háztartási döntéshozatal ismeretében fogalmazható meg.

A migrációról való racionális gondolkodáshoz az is szükséges, hogy eldöntsük: milyen időtávon végezzük az elemzést? A migráció okainak és hatásainak megértéséhez ugyanis – lévén a jelenség egy igencsak bonyolult szociológiai képződmény – nagyon fontos annak belátása, hogy a rövid és a hosszú távú folyamatok nagyon eltérően alakulhatnak. Például mert az első hullámban mások mennek, mint a későbbiekben, a migránsokról alkotott kép a célországokban is nagyon más lehet az első tíz és a második százezer érkezése idején. Ha egy országban kialakul egy másik országbeliékből álló diaszpóra, az a migráció minden paraméterét (munkaerő-piaci szegmentáció, városi szegregáció, oktatási igények, étkezési trendek stb.) megváltoztathatja, ám ez időigényes folyamat, melynek során sokfelé terelődhet a migránsok és a többség kapcsolata.

Legalább ilyen fontos az, hogy a migrációt egyirányú utcának vagy forgalmas keresztutak láncolatának képzeljük-e el. A statisztika ez előbbit sugallja (ha valaki nem tölt egy évet „kint”, akkor nem migráns), mert ezt tudja mérni. És a migráció szociológiai modelljeinek első változataiban is dominált az a megoldás, hogy a migráns A-ból B-be tart, bár már a tegnapi világban is voltak olyan elméletek, amelyekben a migráns viselkedésének alapváltozata az volt, hogy csak ideiglenesen lép be a célország munkaerőpiacára, s amilyen hamar teheti, távozik is onnan. A mai világban pedig még a legkiszolgáltatottabb menekültmozgások sem egyirányúak.

Izgalmas kérdés az is, hogy miképpen gondolkodunk a migráció és az identitás kapcsolatáról: csak akkor lehet valaki a nemzettest része, ha ott is él („itt élned és haldnod kell”), s ha nem ezt teszi, akkor a migráns nemzete árulója, magyarságának elvesztője (disszidens), vagy éppen a migráció során értékelődik fel a nemzeti identitás, mert ez ott és akkor fontos, amikor ez nem „természetes”.

S végül, de nagyon nem utolsó sorban, a migrációról való gondolkodásnak fontos eleme, hogy mit nevezünk sikernek. Korábban már említettük, hogy vannak migránsok, akik számára az a siker, ha mielőbb hazamehetnek, mert elég pénzt tettek félre és küldtek haza. Más migránsok letelepedni akarnak új hazájukban, hogy aztán ott asszimilálódjanak, vagy csak integrálódjanak, vagy mindent megőrizzenek, amit tudnak a „hazulról hozottból” (értékrend, nyelv, életmód stb.), s ápolják a hazavezető szálakat. Mint ahogy a visszatérésnek is sokféle tartalma lehet: lehet a kudarc belátása, de lehet egy nem várt szerelem, lehet honvágy, de valamilyen új lehetőség felfedezése otthon, s lehet ez egy generáció életciklusának „természetes” rendje (’56-os politikusok vagy/és nyuggerek), de lehet egy soha nem végződő ingamozgás egyik mozdulata is.

IRODALOM

- BLASKÓ ZSUZSA & GÖDRI IRÉN (2016) A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In: BLASKÓ ZSUZSA & FAZEKAS KÁROLY (eds) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA KRTI-KTI, Budapest. pp. 59–71.
- BLASKÓ ZSUZSA, LIGETI ANNA SÁRA & SÍK ENDRE (2014) *Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol?* In: KOLOSI TAMÁS & TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (eds) *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest. pp. 351–372.
- CZIBIK ÁGNES, HAJDU MIKLÓS, NÉMETH ANDOR, NYÍRÓ ZSANNA, TÓTH ISTVÁN JÁNOS & TÜREI GERGELY (2014) *A migráció és a magyar migránsok jellemzői 1999–2011*. MTA KRTK, Budapest.
- Geographical and labour market mobility* (2009) Special Eurobarometer 337.
- GÖDRI IRÉN & FELEDY GÁBOR ATTILA (2013) *Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében*. *Demográfia*, vol. 56, No. 4, pp. 281–332.
- HÁRS ÁGNES (2016) *Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban*. In: BLASKÓ ZSUZSA & FAZEKAS KÁROLY (eds) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA KRTI-KTI, Budapest. pp. 39–53.
- HÁRS ÁGNES & SIMON DÁVID (2015) A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon. In: *Budapesti Munkagazdasági Füzetek BWP – 2015/2*. MTA KRTK, Budapest.
- SÍK ENDRE (2003) A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In: ÖRKÉNY ANTAL (ed) *Menni vagy maradni?* MTA Politikatudományi Intézet, Budapest. pp. 15–18.
- SÍK ENDRE & ÖRKÉNY ANTAL (2003) A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: ÖRKÉNY ANTAL (ed) *Menni vagy maradni?* Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest. pp. 188–202.
- SÍK ENDRE & SIMONOVITS BORBÁLA (2002) *Migrációs potenciál Magyarországon, 1993–2001*. In: KOLOSI TAMÁS, TÓTH ISTVÁN GYÖRGY & VUKOVICH GYÖRGY (eds): *Társadalmi riport 2002*. Tárki, Budapest. pp. 207–219.
- SÍK ENDRE & SZEITL BLANKA (2016) *Migrációs szándékok a mai Magyarországon*. In: BLASKÓ ZSUZSA & FAZEKAS KÁROLY (eds) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA KRTI-KTI, Budapest. pp. 54–59.